

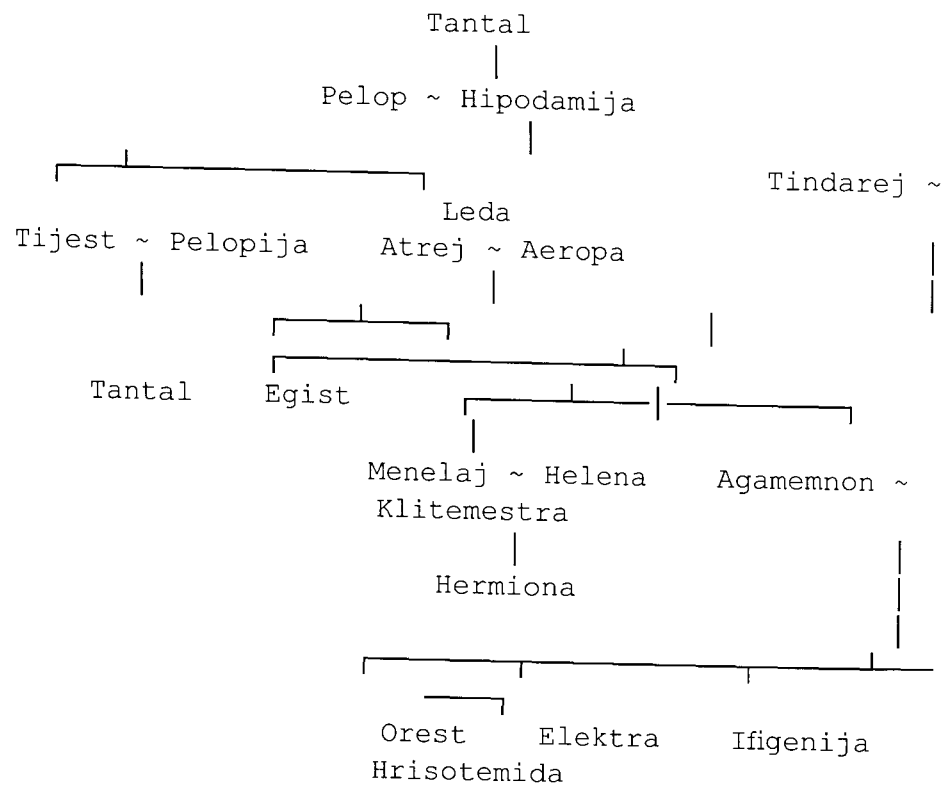
Domagoj Grečl
Klitemnestra i prokletstvo Tantalida

*Все счастливые семьи
похожи друг на друга,
каждая несчастливая семья
несчастлива по-своему.*

Толстой¹

Tantalidima (οί Τανταλίδαι) nazivaju se potomci Zeusova sina Tantalā. Taj je rod (kojemu svakako treba pribrojiti i ženske članice koje su u njega došle udajom) poznat po tome što je na njemu ležalo grozno prokletstvo koje se protezalo na više generacija. Čitav je Tantalov rod (Ταντάλου σπέρμα) bio proklet i osuđen da se njegovi pripadnici međusobno zatiru.

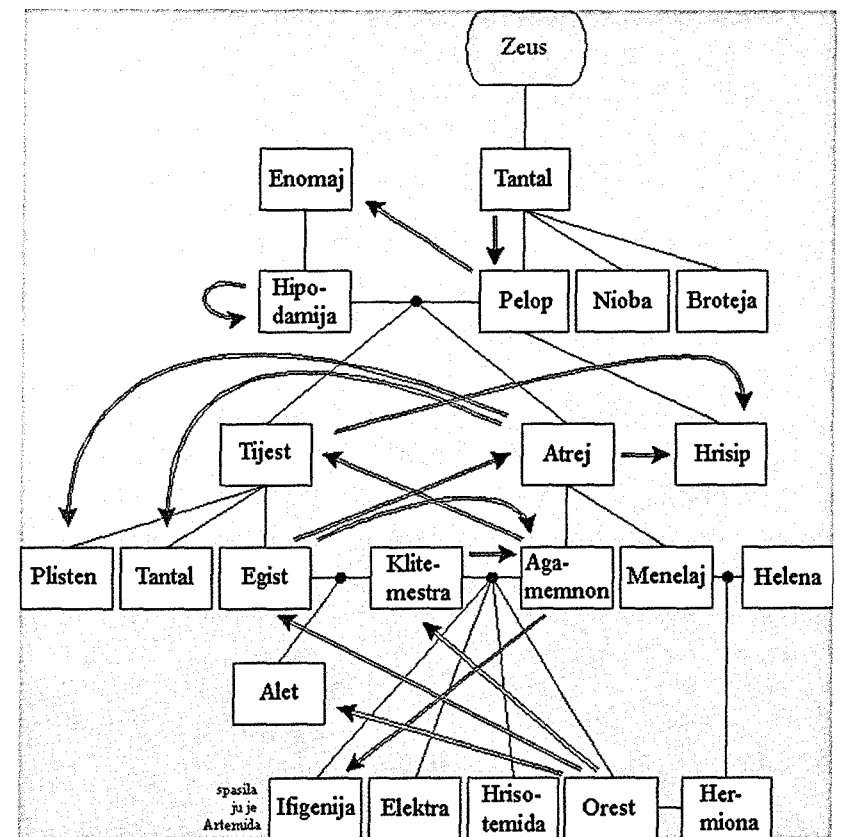
¹ »Sve sretne obitelji nalik su jedna na drugu, svaka nesretna obitelj nesretna je na svoj način« — L. N. Tolstoj, *Ana Karenjina*.

ASPEKTI PROKLETSTVA

— Tantal je bio ljubimac bogova s kojima se često častio. Da bi iskušao sveznanje bogova, Tantal je zaklao svoga sina Pelopa i poslužio ga pred bogove koje je pozvao na gozbu. To je zlodjelo početak prokletstva Tantalida. Otada se čitav rod međusobno gložio i ubijao.

— Pelop je ubio svoga tasta Enomaja.

— Pelop je ubio svoga dobročinitelja, Hermova sina Mirtila koji mu je pomogao pri jednoj prijevari.

<http://www.mythologische-tafeln.de/tantaliden.htm>, posjet 6. svibnja 2010.

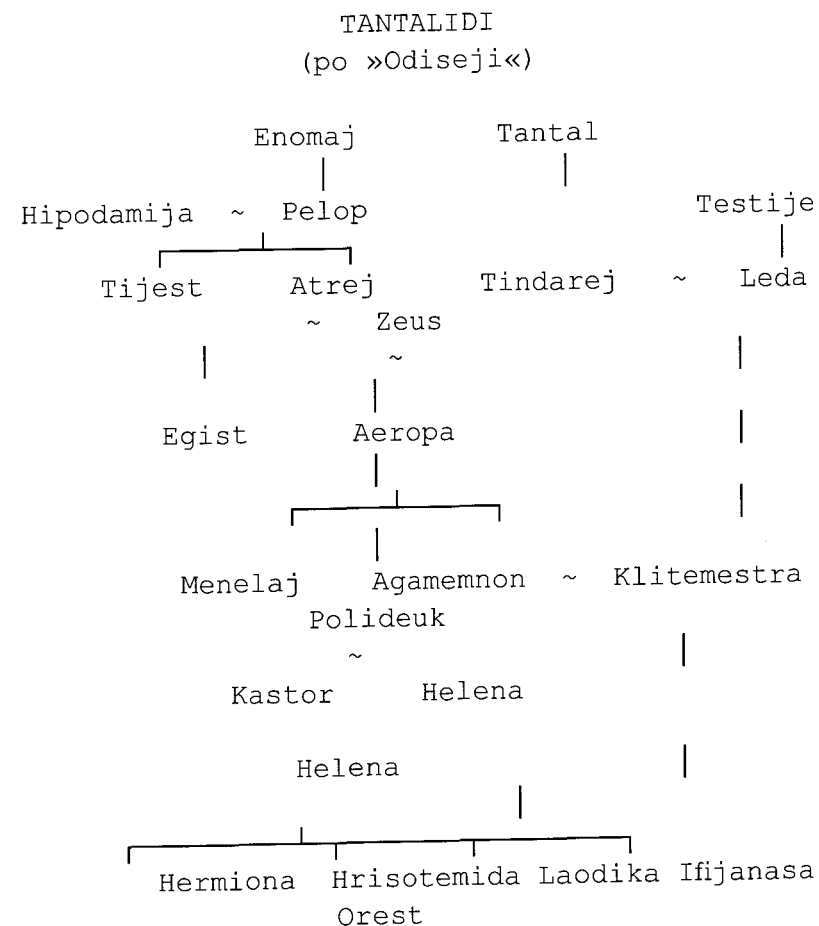
- Nioba je izgubila svih svojih dvanaestero djece.
- Broteja je u ludilu skočio u vatru.
- Tijest i Atrej ubili su na nagovor svoje majke Hipodamije svoga polubrata Hrisipa. Kad je Pelop to saznao, Hipodamija se ubila.
- Tijest je silovao svoju kćer, što je nju odvelo u samoubojstvo.
- Atrej je slijedio primjer svoga djeda i servirao svome bratu Tijestu njegove sinove Tantara i Plistena. Tijest je naime svome bratu zaveo ženu i ukrao janje koje je Atrej htio žrtvovati Artemidi. Iz osвете ubio je Egist Atreja a Agamemnon Tijesta.
- Agamemnon i Menelaj bili su inicijatori nesretnoga Trojanskog rata.
- Agamemnon je htio svoju kćer Ifigeniju žrtvovati Artemidi da bi umilostivio božičinu srdžbu, koju je sâm skrivio.
- Klitemestra je ubila svoga muža u kadi upravo kad se vratio iz dugogodišnjega Trojanskog rata.
- Orest je napokon ubio svoju majku, njezina ljubavnika Egista i svoga polubrata Aleta.
- Kad je Orest imao devedeset godina, posljednji se put javilo prokletstvo Tantalida. Zmija je Oresta ujela u petu, od čega je umro.

JE LI KLITEMNESTRA VOLJELA AGAMEMNONA

Na genealoškom stablu Tantalida nalazi se i ime jedne vrlo nesretne žene — Klitemestre (Κλυταιμήστρα; oblik Κλυταιμνήστρα je kasnijega podrijetla). Ona je kći Tindarejeva i Ledina, supruga mikenskoga kralja Agamemnona. Klitemestrina je sestra Helena, a braća su joj Kastor i Polideuk (Dioskuri).² No, kaže Homer, Helena je božanskoga podrijetla — Zeusova kći, a Kastor, Polideuk i Klitemestra djeca su Tindarejeva i Lede. Kasnije se pričalo da je i Polideuk Zeusov sin, dok su Klitemestra i Kastor djeca Tindarejeva (majka je svima zajednička — Leda).

Klitemestra je za vrijeme Agamemnonova dugogodišnjeg izbjivanja živjela s njegovim stričevićem Egistom. Nju je poslije, da bi osvetio oca, ubio njezin i Agamemnonov sin Orest.

² Poslije se pričalo da je Tindarej s Ledom imao pet kćeri: Klitemestru, Helenu, Filonoju, Timandru i Febu, i dva sina: Kastora i Polideuka.

Kao Klitemestrina i Agamemnonova djeca spominju se Elektra, Orest, Ifigenija i Hrisotemida. Homer mjesto Elektre navodi Laodiku, a treću kćer, Ifigeniju, naziva Ifijanasom. Kad je odlazio u Trojanski rat, Agamemnon je naredio starom pjevaču da bude uz Klitemestru i da je brižno čuva. Dok je Agamemnon bio pod Trojom, Tijestov je sin Egist (Agamemnonov stričević) pokušavao zavesti njegovu suprugu. U početku je vjerna Klitemestra odbijala Egistovo udvaranje, ali kad je zavodnik uklonio odanoga pjevača na pusti otok, Klitemestra popušta

Egistovu udvaranju. O tome Nestor pripovijeda Telemahu:

»Dok smo se onamo mi pod Trojom borili mnogo,
dotle je mirno [Egist] sred Arga, konjogojne zemlje,
Agamemnona ženu zaluditi riječima gledao.
Čestita Klitemèstra nedolično djelo od sebe
isprva odbijāše jer bješe srca valjana.
Ūz njū je bio i pjevač, a polazeć Atrid u Troju
dobro pjevaču tome prikrići da ženu mu čuva.
Ali kad nju božja sudbina u nesreću sape,
onda Egisto pjevača, povèdāv ga nà pūstī otok,
ostavi ondje da plijen i hrana pticama bude,
i njū hoćak hoćku odvede u kuću svoju...« (Od. 3, 262—272)

Klitemestra nije imala razloga da voli Agamemnona: on je ubio njezina prvog muža Tantara i prvorodeno dijete, a za njega se udala nasilu; otišao je u rat pod Troju i nema ga već devet godina; također je odobrio žrtvovanje Ifigenije u Aulidi i, što ju je naročito boljelo, doveo je iz Troje Prijamovu kćer Kasandru. Štoviše, Kasandra je (Pausanija, *Graeciae Descriptio* II, 16) rodila Agamemnonu blizance Teledama i Pelopa. Na osvetu je Klitemestru podjarivao Nauplijev preživjeli sin Eak (Οἶαξ) koji ju je namjerno navodio na ubojstvo Agamemnona.

Kad se Agamemnon vratio, Egist posakriva 20 svojih ratnika u dvoru, a sam ode kočijom pred Agamemnona; kod kuće je naredio da se pripremi sjajna večera.

OVAKO Menelaj opisuje Telemahu kako je ubijen Agamemnon:

»Nà strāži spazi ga stražar kog podmukli tako Egisto
metnu talenta dva mu obècāvši zlatna, te stražar
gledaše godinu dana da kradom ne dođe onaj
i da se tada Egisto žestine i jùnāštva sjeti;
stražar ū kuću ode pastiru narodnom javit.
Nato lukavu odmah Egisto prijevaru smisli:
on u narodu dvaest junaka najboljih izbra,
zasjedu spremi i gozbu zapovjedi gotovit drugim,
à sām narodnog pođe pastira s kolima s konjma
tad Agamèmnona zvati na gozbu grdilo snujuć;

nije ni slutio zla Agamèmnon, a Egist zavúčē
njega i ubi po gozbi, ko vola kad ūz jasle kolju.
Od drugóvā iz pratnje Atridovē nitko ne osta,
ni od drugóvā Egista, već ū kući pobiti biše.« (Od. 4, 524—537)

Po Homeru, dakle, Agamemnona je ubio Egist. Po Eshilu, Klitemestra je glavna izvršiteljica ubojstva: namamila je svoga muža u kupaonicu, i kad je izlazio iz kade, bacila je na njega širok, dugačak plašt u kojem se on zapleo kao u mrežu te se nije mogao zaštititi pa ga je ubila: ubila ga je s tri udarca sjekirom. Tada je nad njim izvršila mashalizam³, a potom je ubila i Kasandru. Po Sofoklu, Klitemestra je Egistova ortakinja. Kad je Egist ubio Agamemnona, Klitemestra pride k Agamemnonu i odrubi mu glavu sjekirom. Klitemestra nije mužu zaklopila oči ni zatvorila usta, samo je njegovom kosom obrisala krv koja ju je poprskala te istrča da ubije i Kasandru. Egistovi su pomagači pobili u dvoru Agamemnonove tjelohranitelje. Kasandrina se glava napolju kotrljala po zemlji, a Egist je ubio i njezina dva sina koja je rodila Agamemnonu; no Egist nije uspio ubiti još jednoga Agamemnonova izvanbračnog sina koji se zvao Hales. Hales je uspio pobjeći i nakon duga lutanja osnovao je u Etruriji grad Falerij. Orest je ubio Egista, svoju majku i Egistovu i Klitemestrinu kćer Helenu⁴.

Agamemnon umire glave umotane u mrežu, jednom nogom u kadi a drugom na podu u kupaonici. To se dogodilo trinaestoga gameliona (Γαμηλιών = siječanj, točnije: konac siječnja i početak veljače; ime mjeseca vjerojatno potječe od malo poznate svečanosti Here Gamelije [Ἡρα Γαμηλία], zaštitnice braka i porodičnoga života) i Klitemestra je odredila da taj dan bude praznik. A Egist je zahvalio božici koja mu je pomagala. Agamemnonov grob leži pod ruševinama Mikene, sasvim blizu groba njegovih drugova koje je pobio Egist, i pored Kasandrinih blizanaca. Kada je Menelaj saznao za smrt svoga brata, podigao je kenotaf pored Egipatske rijeke (= Αἴγυπτος; Homer, naime, Egipatom ne naziva samo poznatu zemlju u Africi nego i rijeku Nil koja tom zemljom teče).

Po prvotnoj, dakle, verziji (Homer, »Odiseja«) Agamemnona je ubio

3 Mashalizam — osakaćenje; prema *μασχάλιζειν* — osakatiti; S. Senc u svome Rječniku daje ovo objašnjenje: »Kod potajnoga umorstva mišljaše ubilac da je siguran od osvete umorenoga ako mu ruke i noge odsiječe i metne pod pazuha (*μασχάλαι*).«

4 Klitemestra je Egistu rodila troje djece: Erigonu, Aleta i Helenu.

Egist. No Eshil se drži kasnije, Stesihorove verzije i ubojstvo pripisuje samo Klitemestri. Eshil i mjesto radnje prenosi iz Mikene, gdje se ona ranije odvijala, u Arg.

Dok je po Homeru Egist sâm ubio Agamemnona, poslije Homera imamo različite opise Agamemnonova ubojstva a navodi se i više razloga Klitemestrine nevjere. Kako sam rekao, po Eshilu ubojica je sama Klitemestra, a po Sofoklu ubojice su Egist i Klitemestra zajedno. Po jednim, Klitemestra je sapela mrežom Agamemnona, po drugima dala mu je da navuče odjeću sa zašivenim ovratnikom i rukavima te ga je potom ubila u kupaonici. Zanimljivo je da Homer u Telemahiji (Telemahija = naziv za prva četiri pjevanja »Odiseje«) kaže se da je Klitemestru zaveo Egist nakon dugoga opiranja i pošto je udaljio pjevača koga je Agamemnon postavio da je čuva, ali ona u ubojstvu nije direktno sudjelovala (Od. 3, 194 i d., 262 i d.; 4, 519 i d.). Naprotiv, u Mrtvačkom carstvu (= Νέκυια – Mrtvačka žrtva = ime 11. pjevanja »Odiseje«; u Maretićevu prijevodu: Mrtvačko carstvo) kaže se da je Klitemestra ubojstvo Agamemnona »smislila« i da je ubila Kasandru (Od. 11, 409 i d.). Nasuprot mišljenju o oštrom odvajanju ta dva opisa, drugi tumače razliku između njih različitim poetskom namjenom: u Mrtvačkom carstvu govori Agamemnonova duša; razumljivo je da sada on nevjernicu oslikava najernjim bojama. Izvori »Odiseje« bijahu vjerojatno »Povraci« (Νόστοι) epskoga ciklusa. Za Eshilovu »Orestiju« neki drže da joj je izvor Stesihor (Stesihor je napisao, ali nije sačuvana, lirska-korska verzija legende o Atrejevićima — Ὀρεστεία), dok drugi smatraju da je za oboje uzor neki delfijski ep (oko g. 700). Ali za oblikovanje Klitemestrina demonskog karaktera ipak je »krivo« samo Eshilovo nenatkriljeno djelo. U Sofoklovoj »Elektri« Klitemestra se pojavljuje manje muževna, ona muči Elektru, želi ubiti Oresta i raduje se na vijest o njegovoj smrti. Euripid daje ostarjeloj Klitemestri blage crte i opravdava njezin zločin žrtvovanjem Ifigenije (kao i Eshil), ali i ubojstvom njezina prvog muža Tantara, sina Tijestova, kojeg je ubio Agamemnon. Reljefi i vaze s prikazima kako Klitemestra ubija Kasandru i Agamemnona većinom su kasnijeg postanja od Eshilove »Orestije« (g. 458).

Pjesniku Telemahije i Mrtvačkoga carstva, dakle, poznate su osnovne karakteristike Stesihorove »Orestije« iz »Povrataka«, no on je uzimao odatle samo jednu trenutačnu situaciju i u svojoj poetskoj namjeri iskorištava je na odgovarajući način, tako da npr. Orestovo ubojstvo majke nije izrijeckom spomenuto. Kod Pindara Klitemestra ubija svoga muža i Kasandru:

...Klitemestra [je] rukama drskim... [Agamemnona] ubila.

I ta je nemilosrdna žena

Kasandru svijetlom probola mjeđu.

Djevojku Dardanku i kćer Prijama

s dušom je Agamemnona poslala

na obale tamnoga Aheronta. (Pindar, Pitijska XI)

Orest uz Piladovu pomoć ubija najprije Egista, a zatim majku (Eshil, Euripid; obrnutim redosljedom kod Sofokla). Homer, kako sam rekao, kaže da je Orest ubio samo Egista; ubojstvo matere on ne spominje.

U epu je Elektra nepoznata, najprije se javlja u Stesihorovoj »Orestiji«. Kod tragičara sudjeluje sa svojim bratom Orestom u većoj ili manjoj mjeri pri ubojstvu majke i njezina ljubavnika Egista. Kod Euripida je udana za siromašnoga seljaka-auturga, ali ostaje djevoja. Kasnije se udaje za Orestova prijatelja Pilada; njezina su djeca Strofije i Medon.

Κλυταιμῆστρα: »Ἐγῆμας ἄκουσάν με κάλαβες βία«⁵

Prema predaji, Klitemestra je ubila svoga silom nametnutoga muža, poznatoga vojskovođu Agamemnona, pošto se on trijumfalno vratio iz Troje. A to je u muškom svijetu od antike do danas jedan od najvećih zločina. Mitska priča izvještava i o tome što je kraljevski vojskovođa učinio svojoj ženi. Njezina je prvog muža on bezrazložno napao; i njega i njihova malog sina ubio, a nju, majku, silovao je i odvuкао u Mikenu kao svoju ženu. Kasnije je njihovu (tj. Agamemnonovu i Klitemestrinu) voljenu kćer Ifigeniju namamio u Aulidu da bi je tamo žrtvovao na oltaru božice Artemide kako grčka flota ne bi morala više čekati na vjetar za Troju.⁶ Jasno je da je kraljica Klitemestra, sestra glasovite Helene, lijepa, sposobna i pametna žena, mrzila muža Agamemnona iz dna duše.

Ovo su, dakle, motivi koji su Klitemestru naveli na Agamemnonovo

5 Klitemestra: »Ne podoh s voljom za te, silom ote me« (Euripid, *Ifigenija u Aulidi*, prev. K. Rac).

6 Napominjem, usput, da u Aulidi, po Sofoklu i Euripidu, nije bilo vjetra, bila je bezvjetrica (»što Aulidom se tada silan prostro mir, / što niotkuda vjetra nè stiže ni dah«, Sofoklo, *Elektra* 564—565; »vjetra nema niotkuda«, Euripid, *Ifigenija u Aulidi* 350) odnosno, po Eshilu, bio je silan vjetar (»tračkih vijavica huk«, *Agamemnon* 1394).

ubojstvo:

- Agamemnon je ubio Klitemestrina prvoga muža i prvorodeno dijete, a nju je silovao;
- Žrtvovanje Ifigenije (laž da će je udati za Ahileja);
- Dovođenje Kasandre;
- U filmu »Helena Trojanska« (2003, redatelj: John Kent Harrison)

dodan je još jedan razlog zašto je Klitemestra ubila Agamemnona: on je bio bolesno opsjednut Helenom. Agamemnon je došao na Tindarejev dvor da bi se oženio Klitemestrom. Međutim, kad je ugledao Helenu, bio je njome fasciniran. Doduše, on se oženio, kako je bilo predviđeno, Klitemestrom, ali nije mogao sakriti da je opsjednut Helenom. Na Menelajevu dvoru bila je Helena otad izložena i Agamemnonovim vrebajima, a vrhunac je kad je u gorućoj Troji Agamemnon Helenu silovao.

Navodim duži citat iz Euripidove »Ifigenije u Aulidi« (1148—1214) u kome Klitemestra sama nabraja neke Agamemnonove grijeh:

*Govorit s tobom želim otvoreno, čuj,
i zagonetkom tammom ništa neću krit:
u prvom redu prvi tvoj ću reći grijeh:
Od svoje volje s tobom ja ne sklopim brak,
već silom ti me ote prvom mužu mom
kom Tantal bješe ime. Njemu zada smrt,
dok dijete koje rodih s prvim mužem tim
sa grudi trže meni, ò tle tresnu njim.
A Kastor i Polideuk, braća moja, tad
zablistāvši na konjma krenuše u rat
na tebe, al te spase Tindar, otac moj,
kom dođe ko pribjegar moleć za svōj spas.
Kad s tobom se pomirih, ù tvōj dođoh dom
i dobra bjeh ti žena, priznat ćeš i sâm,
domaćica i ljuba, kako traži red.
Sa radošću si pòd svōj dolazio krov
i izlazio uvijek zadovoljstva pun.
Ovakvoj ženi svaki raduje se muž,*

*jer češće nađe čovjek rđav ženski stvor.
I tri ti rodih kćeri i dječaka tog,
no sada jednu želiš oteti mi kćer.
A upita l' te itko: čemu takav čin,
da l' odgovor ćeš dat il ja da govorim?
»Menelaj svoju ženu vratio bi rad.«
Divota! Zà zlū ženu ja da djecu dam,
da našom srećom onaj iskupi se skot?
Ti u boj hoćeš sad, a mene ostavljaš
ne pitajući kako srcu bit će mom
zadržiš li se dugo. Nè muči te skrb
u kakvom ću se jadu ja u domu nać
pogledajući prazan stolac tvoj i njen
i djevojačku sobu bèz njē, čeda mog.
Zar neću sjedit, kukat, ridat ù sav glas:
»O dijete, tebe zakla rođen otac tvoj
i nitko drugi, kćeri, on te smaće sam
i tako sruši sreću što je cvala nam.«
No do dvije kćeri meni ostadoše još
i svaka bi sitnica mogla nagnat nas
da kad se vratiš, doček nađeš dostojan!
Stog nemoj silit mene, bogova ti svih,
da kruta budem ja ko ti što sad si krut.
A kako ćeš se molit žrtvujući kćer?
Zar koljući ćeš dijete zà svōj molit spas?
Il tražit ćeš da domu povratiš se svom
u istom zlu što s ovim jednako je zlom?
Il da se ja za tvoje dobro pomolim?
Za krvnike tko moli, tko je njima sklon,
taj svakog višnjeg boga drži glupanom.
A kako ćeš kad kući vratiš se u Arg?
Zar na grud djecu svoju priviti ćeš smjet?
Ta koje će te dijete ma i pogledat
ne bojeći se da ćeš poklati i njih?
Da l' mislio si na to. Zar te zbilja vlast*

*zablijéštila toliko? Moraš biti vod?
 Zar nisi vojsci mogo ovu reći riječ:
 »Ahejci, ako želja k Troji vuče vas
 i treba l' netko mrijet, nek ždrijeb se baca za nj!«
 Tek to bi bilo pravo, a ne svoju kćer
 Danajcima predavat kao žrtven dar.
 Hermionu Menelaj morao bi klat
 za majku njemu, to je njina kućna stvar.
 Zar ja ko vjerna žena svoj da gubim plod
 a grešnica, kad u svoj povrati se dom,
 u Sparti da se bani sa Hermionom.
 Da l' pravo progovorih, reci svoju riječ,
 pa ako dobro rekoh, ne daj našu kćer
 i smatrat ću te mudrim dokle god si živ.*

Tijest je imao sina Egista koji je, kako bi osvetio nepravdu nanesenu njegovu ocu, ubio svoga strica Atreja. Egist nije otišao pod Troju, ali se za vrijeme odsutnosti svoga stričevića (Agamemnon je sin Atreja, brata Egistova oca Tijesta) došao u njegovu kuću u Miken i zaveo njegovu ženu Klitemestru te se ona odlučila za njega udati. On je Klitemestru uvjeravao da je Troja osvojena: budući da se Agamemnon nije vratio, sigurno je tamo poginuo. Uz to, Klitemestra nije svome mužu nikad oprostila što ju je on pred odlazak u Troju prevario. Pod izlikom da se Ahilej želi oženiti njihovom kćeri Ifigenijom, namamio ju je u Aulidu da bi je tamo žrtvovao Artemidi. Da je Ifigenija zapravo bila spašena, to nije bila Agamemnonova zasluga i Klitemestra nije mogla zaboraviti njegovu neiskrenost. U takvu raspoloženju mogao je Egist Klitemestru nagovoriti i zahvaljujući tome lakše mu je bilo pronaći razlog da mu postane ženom. Ali Egist nije vjerovao u Agamemnonovu smrt i bojao se njegova povratka. Stoga je postavio slugu na stijenu na morskoj obali da promatra kad će se pojaviti Agamemnonova lađa. Dugo je uzalud čekao, prolazile su godine... i nakon mnogo godina Agamemnon se vratio. Oluja ga je udaljila od domovine. Konačno je Agamemnon pristao na očinsku obalu:

*[Agamemnon] stiže te onda stupi na očinsku veseo zemlju
 i tla se primi domaje te ljubiti ga stane i suze
 tople roniti počne jer radostan ugleda zemlju. (Od. 4, 521—523)*

Ali postavljeni stražar već ga je opazio. Požurio je u Egistovu kuću i javio da je Agamemnon upravo prispio. Za to je Egist već bio pripremljen. Postavio je dvadesetak hrabrih momaka u zasjedu da ubiju Agamemnonove pratioce koji su s njim došli. A za kralja je dao prirediti gozbu i požurio mu u susret s hinjenom radosti kako bi ga pozvao k sebi da se okrijepi od napora dugog putovanja. Ali kada je kralj sjeo, Egist ga je ubio. O tome Agamemnonova duša pripovijeda Odiseju u Mrtvačkome carstvu:

*»...Egist [mi je] smrt priredio i zlu sudbini
 te me je u kuću pozvo, pa onda po gozbi sa ženom
 smako proklètnicom mene, ko vola kad už jasle kolju.
 Tako me prejadnom smrću umoriše, zatim drugare
 klahu bez prekida moje, bjelozubē kako se svinje
 kolju...
 ali bi jadalo srce veoma tvoje da budeš
 vidio gdje uz krčage i stolove ležasmo pune,
 i sobi tada, a krv se po podu pušila naša!
 Čuo sam pretužni glas Kasàndrē, Prijama kćeri,
 koju je Klitemèstra ubijala, podmukla žena,
 pokraj mene, a ja sam na maču umiro veće;
 padajuć ruke dignem, al spustim ih, i kuja ona
 odvrti se od mene i ne htjede, kad već k Aidu
 idah, stisnut mi oči i usta k tome zatvorit.
 Tako pasjaluka nema i grdila goreg od žene
 koja u srcu svojem odlučuje takova djela
 kakvu je smislila ona grdobu kada je svome
 vjernome mužu smrt pripremila. Ja sam se nado
 da ću dječici svojoj i slugama na radost doći
 u kuću svoju, a ona vještakinja u zlu u strašnu
 obasu sebe samu sramotom i kasnije žene
 slabe koje će živjeti izà njē, ma bile i dobre.«*

(Od. 11, 409—414, 418—434)

Druga priča kaže: Agamemnon je stigao na rodnu obalu a da ništa nije slutio o nevjerstvu svoje žene. Klitemestra ga je dočekala u njihovoj kući s prijetvornom ljubaznosti. Egist se, naravno, nije pokazao. Tada se Agamemnon zaželio okupati; a kad je zatražio od svoje žene čisto odijelo, ona mu je preko glave bacila umjetno zapleteno tkanje. Prije nego se Agamemnon iz toga mogao osloboditi, iskočio je Egist, koji je bio skriven iza vrata, i sjekirom mu je razmrskao glavu.

Po jednoj drugoj priči, Klitemestra je Agamemnona sama ubila kad se u trijemu probudio.

O tome tko je ubio Agamemnona postoje, dakle, tri verzije:

- a) Klitemestra je sama ubila Agamemnona
- b) Egist je sam ubio Agamemnona
- c) Klitemestra i Egist zajedno su ubili Agamemnona.

Homer i nakon njega antički dramatičari nazivaju Klitemestru: kobna, nesretna, omražena žena, otrovnica, guja, zmija. I tako ide sve dalje u književnosti, sve do Huga von Hofmannsthal koji majku svoje *Elektre* označava jednostavno kao đubre (njem. Unrat).

Egista, koji je postao kraljičin ljubavnik, predstavlja dramska literatura najčešće kao kukavicu, mekušca, zavodnika i oskrnitelja kraljevskoga kreveta. Homer ga naziva ἄνακτις Αἴγισθος (»nejunak Egist«, Od. 3, 310). Kao mladić on je ubio Atreja, Agamemnonova oca. Kao Agamemnonov rođak bio je zajedno sa svojim ocem, Atrejevim bratom, protjeran iz Mikene. On je legitimni nasljednik mikenskoga prijestolja i sasvim je razumljivo da je Agamemnonov zakleti neprijatelj. Odrasli Orest postaje, kako je poznato, osvjetnik svoga oca nad Egistom i Klitemestrom.

Klitemestrine prijatelje i saveznike Homer ne imenuje: to su Nauplijadi, s kojima su Atridi u rodu. Stari knez Nauplije, poznati pomorac, i njegov mlađi sin Eak žele se osvetiti Odiseju i Agamemnonu zbog ubojstva iz zavisti: što su ubili genijalnoga Palameda, starijega Nauplijeva sina. (Od Eshilove drame Παλαίμηδης sačuvano je samo nekoliko stihova.)

Kad je stari Nauplije čuo da se Odisej vratio kući, opremio se za odmazdu. Na putu za Itaku neočekivano je navalilo snažno nevrijeme u kojem je on sa svojom brodicom i svojom osvetom potonuo.

DVIJE AGAMEMNONOVE LJUBAVNICE: HRISEIDA I KASANDRA

U »Orestiji« Eshil prikazuje sudbinu Atrejevih potomaka koje tišti prokletstvo zbog strašnog zločina njihova pretka: Zbog zlodjela koje je počinio nad djecom svoga brata Tijesta, u Atrejevu rodu ne prestaju teški zločini što ih rađa demon osvete alastor.⁷

Klitemestra uz pomoć ljubavnika Egista ubija muža Agamemnona kad se vratio iz Troje (»Agamemnon«). Orest, po Apolonovu naređenju, osvećuje oca ubojstvom majke i Egista (»Žrtva na grobu«).

Postavlja se pitanje: Je li Klitemestra ubila Agamemnona zato što je našla ljubavnika za vrijeme njegova izbijanja ili se osvetila mužu što je on žrtvovao njihovu kćer Ifigeniju svojim ratničkim ambicijama; je li Klitemestra zaista kriva ili je samo oruđe u rukama Egistove osvete (kako to navodi Homer u trećoj knjizi »Odiseje«)? Očito je da Klitemestra nije voljela Agamemnona nakon svega što joj je on učinio; ali Agamemnona nije volio ni Egist koji je u Klitemestri pronašao izvrsnu saveznicu za izvršenje svoje osvete.

Klitemestra kod Eshila pokazuje svoj muževni karakter. Ona se boji da ne bi pobjednici Grci pretjerali i u svojoj strasti uništili i trojanske svetinje, što bi moglo uvrijediti bogove, uzbuditi krv mrtvih i otežati povratak kući. Zapravo strepi da božanska osveta upropasti njezina muža prije povratka, jer želi da mu se osveti svojom rukom.

Klitemestra je ostala vjerna, ali ne mužu već uspomeni žrtvovane kćeri.

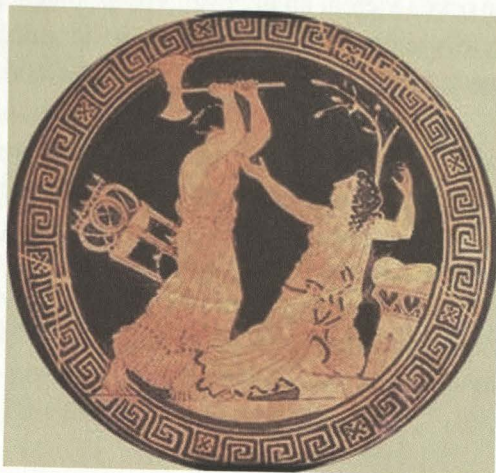
Agamemnon je ubijen u kadi, ispred kade je mrtva Kasandra. Uz Kasandru stoji Klitemestra s dvosjeklom sjekirom: tri udarca sjekirom — dva su bila dovoljna:

⁷ Alastor je duh osvjetnik, duh mučitelj, tj. demon kletve koja se osniva na zločinu. Alastor nagovara proklete da počine novo zlodjelo, čime se kletva obnavlja. Usp. *Agamemnon* 1501: ὁ παλαιὸς δριμύς ἀλάστωρ Ἀτρέως.

*Na ovu bitku davno mislila sam već,
i sad sam, makar kasno, izravnala spor.
Za svojim činom stojim, svjesna djela svog,
izvrših to i neću nijekat ovaj čin.
Ni bježat ni odvratit nè mogāše smrt
kad golem nà njegov bacih krasno vézen plašt
i stegoh ga ko ribar mrežom ulov svoj.
Zamahnuh dvaput na nj i dvaput kriknu on
i pade mrtav tu, a ja kad vidjeh pad,
zamahnuh treći put, nek hvalu ima Zeus,
što mrtvima pod zemljom nada je i spas.
Ovako pade on i zadnji pusti dah. (»Agamemnon« 1351—1362)*

Agamemnon je iz rata doveo svoju ljubavnicu Kasandru. Kasandra se Agamemnonu, naravno, sviđala. Ta kako i ne bi! Homer, naime, za nju kaže da je ἱκέλη χροσέη Ἀφροδίτη (»zlatici slična Afroditi«, Il. 24, 699). Pored toga, Agamemnon je pod Trojom vodio ljubav i s Hriseidom. Sâm je, naime, priznao da mu je Hriseida draža od Klitemestre:

*...jer òd njē [sc. Klitemestre] ni uzrastom ni stasom nije
nimalo gora, pa nije ni srcem ni djelima ručnim. (Il. 1, 114—115)*

Klitemestra ubija Kasandru (crvene figure na crnoj pozadini, oko 430. pr. Kr.)

KLITEMNESTRIN LIK U UMJETNOSTI

Klitemestra je junakinja Eshilovih tragedija »Agamemnon« i »Žrtva na grobu« a njezin se duh pojavljuje u tragediji »Eumenide«, javlja se u Sofoklovoj »Elektri« te u njegovim izgubljenim tragedijama »Ifigenija« i »Klitemestra«, potom u Euripidovoj »Ifigeniji u Aulidi« i »Elektri«, Polemejevoj »Klitemestri«, Pakuvijevoj tragediji »Dulorest«, u Akcijevoj »Klitemestri«, Senekinu »Agamemnonu«. Hans Sachs napisao je god. 1554. dramu »Ubojita kraljica Klitemestra«. Klitemestrina je sudbina postala siže Racineove »Ifigenije« (1675) i Sartreovih »Muha« (1943). God. 1787. izvedena je opera Nicollòa Piccinija »Klitemestra«. Opere su skladali i Sergej Ivanovič Tanejev (»Orestija«, 1895, po Eshilu) i Ildebrando Pizzetti (»Klitemestra«, 1965). U 20. st. napisala je Ilse Langner tragediju »Klitemestra« (1947), a Marguerite Yourcenar pjesmu u prozi »Klitemestra ili zločin«. God. 1958. Martha Graham postavila je balet »Klitemestra«, a 1967. napisao je južnoafrički kompozitor Cromwell Everson prvu operu na jeziku afrikaans »Klitemestra«. Suvremeni ruski prozaik Oleg Dark (* 1959) autor je tragedije »Klitemestra«. I naš je Marijan Matković napisao monodramu »Klitemestra« (1972).

Poznate su i slike Pierrea Guérina »Klitemestra oklijeva ubiti Agamemnona« (Pariz, Louvre), Johna Colliera »Klitemestra poslije ubojstva« (London, Guildhall Art Gallery) i Frederica Leightona »Klitemestra očekuje Agamemnona« (London, Leighton House).

Pierre Narcisse Guérin (1774—1833): *Klitemestra oklijeva ubiti Agamemnona*

Frederic Leighton (1830—1896):
Klitemestra očekuje Agamemnona

John Collier (1850—1934):
Klitemestra poslije ubojstva

RAZLIČITI PRIKAZI KLITEMNESTRE

U predgovoru četvrtom izdanju svoje rasprave »Porijeklo porodice, privatnog vlasništva i države«⁸ navodi Friedrich Engels Eshilovu tragediju »Eumenide« kao primjer dramskoga opisa

...borbe između matrijarhata, koji propada, i patrijarhata, koji se javlja i pobjeđuje u herojsko doba. Za ljubav svoga ljubavnika Egista ubila je Klitemestra svoga muža Agamemnona koji se vraćao iz Trojanskog rata; ali njen

⁸ »Naprijed«, Zagreb, 1973, str. 14 i d.

i Agamemnonov sin Orest osvećuje ubojstvo oca ubojstvom svoje matere. Zbog toga ga progone Erinije, demonske zaštitnice matrijarhata, po kome je ubojstvo matere najteži zločin koji se ne može ničim okajati. Ali Oresta zaštićuje Apolon, koji ga je svojim proročanstvom naveo na to djelo, i Atena, koju su pozvali za suca — oba božanstva koja ovdje predstavljaju novo patrijarhalno uređenje; Atena saslušava obje strane. Cijelo sporno pitanje sažeto je u debati koja se sad razvija između Oresta i Erinijâ. Orest se poziva na to da je Klitemestra izvršila dvostruki zločin: što je ubila svoga muža a time i njegovog oca. Zašto onda Erinije progone njega a ne nju koja je mnogo više kriva? Odgovor je jasan:

»Ona nije bila u krvnom srodstvu s čovjekom koga je ubila.«

Ubojstvo čovjeka koji nije srodnik po krvi, čak i kad je ubojičin muž, može se okajati, ne tiče se ništa Erinija; njihova je dužnost samo da kažnjavaju za ubojstva među krvnim srođnicima, a od njih je, po matrijarhatu, najteže i najneiskupljivije ubojstvo matere. Poslije toga javlja se Apolon kao branilac Oresta; Atena poziva areopagite — atenske porotnike — da glasaju; glasovi su podijeljeni na jednake dijelove za oslobođenje i za osudu; tada Atena, kao predsjednica, daje svoj glas za Oresta i oslobađa ga. Patrijarhat je odnio pobjedu nad matrijarhatom, »bogovi mladog pokoljenja«, kako ih nazivaju same Erinije, pobjeđuju Erinije te one najzad pristaju da preuzmu novu dužnost u službi novog uređenja.

U Sofoklovoj je »Elektri«, za razliku od Eshilove »Žrtve na grobu«, glavni lik Orestova sestra Elektra. Orest ubija majku i Egista. Za razliku od Eshila, Sofoklov Orest ne trpi nikakvu muku, a tragedija završava slavljenjem pobjede. Euripid je u »Elektri« preradio siže o ubojstvu Klitemestre: Orest prvo ubija Egista a potom Klitemestru. Elektra i Orest zbog moralnog uzbuđenja pokazuju znake duševne bolesti. U Eshilovim »Eumenidama« Erinije smatraju da se ubojstvo muškarca koji nije u krvnom srodstvu s ubojicom može okajati, i zato one ne progone Klitemestru; ali progone Oresta jer je, po materinskom pravu, ubojstvo majke neoprostivo. Apolon, Zeusov sin, predstavnik je mlađega svijeta bogova, svijeta oca Zeusa. Po Apolonu, ubojstvo Agamemnona i Orestova dužnost osvete imaju veću težinu nego umorstvo majke. Nasuprot tomu, Erinije zastupaju moćni prasnijet koji je praotac svih rađanja i u kojem majka vrijedi više.

Po Homeru, Klitemestra je slaba i podložna, a po Eshilu — manipulativna i okrutna. Kod Sofokla je Klitemestra prikazana kao zla žena, ali bez Eshilove demonske veličine. Kod Sofoklove se Klitemestre ne osjeća ona sudbinska

povezanost s prokletstvom roda: ona je opaka žena čiju smrt osjećamo pravednom. Zbog toga se pjesnik ne zadržava na opisivanju osjećaja sina koji je ubija. Zato Klitemestra umire prije Egista na čiju je smrt Sofoklo stavio glavni naglasak. Kod Euripida, kao i kod Eshila, Orest prvo ubija Egista, a kasnije Klitemestru. Euripid osuđuje materoubojstvo. Najprije, Orest i Elektra se lome pod težinom tereta svoga čina, a potom pjesnik to čini jasnim riječima na usta Dioskura: Klitemestra je zaslužila što je pravo, ali Orest nije uradio pravedno djelo; mudri bog Apolon zapovjedio je nešto što nije bilo mudro. Euripid, dakle, osuđuje mit koji dopušta da sin okrene osvetničko oružje protiv vlastite majke.

Dok se kod Eshila Elektra i Klitemestra nikad ne susreću u drami, sukob je prikazan neizravno, kod Sofokla se one sukobljavaju na sceni. Sofoklova je Klitemestra odbacila svaku suzdržljivost i gotovo da pokazuje krvoločnost. Euripidova je Klitemestra posve različita od Eshilove. Neki tumače da »Ifigenija u Aulidi« zapravo završava kad Ifigenija odlazi u smrt; završna glasnikova priča, gdje se kaže kako je Artemida izbacila djevojku, navodno je kasniji dodatak.

Ubojstvo Klitemestre, po Eshilu, potreban je ali užasan čin. Euripid nedvosmisleno osuđuje počinitelje zločina: Orest i Elektra posve su satrveni od užasa svoga čina; Kastor i Polideuk (*dei ex machina*) osuđuju Apolona koji je dao takav nalog. Euripid i ovdje kritizira mit i arhajski moral. Sofoklov Orest izlazi na scenu uprljan majčinom krvi a kor, premda užasnut, kaže da ne može osuditi izvršitelja osvete i drama ima smirujući završetak.

Homer i Pindar ne spominju izričito da je Klitemestru ubio Orest; Homer prikazuje Klitemestru dosta mračnim bojama a Pindar hvali Orestov čin. Dok je kod Eshila materoubojstvo potreban, ali strašan čin, dok Sofoklo ne spominje njegov moralni aspekt, kod Euripida sumnje nema: to je užasan i posve nepotreban čin. Euripid u svojoj »Elektri« kritizira stariju antičku tragediju. Pjesnik na kraju drame kritizira Apolona i delfijsku religiju; bogovi kod njega gube svoju uzvišenost koju im je Sofoklo priznavao.

Jasenko Zekić Antička filozofija i duh helenskog gimnastičkog agona

UVODNE NAPOMENE

Unatoč današnjem popularnom pogledu na agonski duh nekadašnjih helenskih igara kao uzor današnjici, istina u tom davnom helenskom svijetu bila je sasvim drugačija. Ideja postojanja agona radi samog gimnastičkog agona nije bio prihvaćena u helenskom društvu, kako ni na društvenoj tako ni na filozofskoj razini: agon je prihvatljiv isključivo radi vojne službe i rata. U mirnodopska vremena bojišta su zamjenjivali stadioni na kojima su se odvijala krvava natjecanja petobojaca, pankratista, hrvača među kojima su nerijetko padale žrtve pobijedenih, poput onih na bojištima. Ipak su neki autori cjelokupni poriv za natjecanjem koji je ispunjavao život Helena izjednačili s igrom. Tako je Bolkestein o Helenima zaključio slijedeće: „Izgleda kao da se želi ustvrditi da je Greima čitav život bio tek igra.“¹ Kako se u tu cijelu priču surovog i sirovog gimnastičkog agona uklapa onodobna filozofija? Brojni poznati, i oni manje poznati, filozofi tijekom svojega života prakticirali su gimnastiku vjerujući u sinkretizam duše i tijela. Neki su od njih i sami sudjelovali u nekom od helenskih natjecanja, bilo kao natjecatelji ili kao gledatelji, dok su neki od njih u svojim djelima raspravljali o svrsi gimnastike i agonistike. U rečenicama koje slijede osvrnut ćemo se na djela filozofa koja nam svojim sadržajem otkrivaju tajne gimnastičkog agona viđene iz filozofskog kuta, s napomenom kako se tu radi o individualnim razmišljanjima, a ne o općeprihvaćenim stavovima helenskog društva. Osvrnimo se na samom početku na Jacoba Burckhardta, tvorca riječi *agonalno* koji je taj pojam uvrstio kao jednu od najvažnijih značajki helenske kulture. Prema njegovu mišljenju, osnovu napretka polisa činila su dva elementa: razvoj individua te agon. Burckhardt cjelokupni svjetovni i duhovni život Grka

¹ Johan Huizinga, „*Homo ludens*“ o podrijetlu kulture i igre, Naprijed, Zagreb 1992.,33.